

PROMĚNY PROMĚN VE VÝKLADECH K OVIDIOVI MICHAELA VON ALBRECHTA

Michael von Albrecht. *Kniha proměn: Výklady k Ovidiovi*. Přel. Martin Pokorný.
Praha: Malvern, 2023, 424 s.

Katarina Petrovičová
Masarykova univerzita
petrovic@phil.muni.cz
<https://orcid.org/0000-0003-3621-7474>

Hlubokou zkušenost, ukotvenou v detailní znalosti nejen *Metamorfóz* (či *Proměn*) a dalších Ovidiových děl, ale i děl, na něž tento *tenerorum lusor amorum* („hráč na poli něžných lásek“, Ovid. *trist.* 4,10,1),¹ navazoval, či která naopak inspiroval, a zejména celoživotní vášně pro múzickou tvorbu v nejrůznějších podobách, může český čtenář již více než rok zúročovat díky překladu monografie Michaela von Albrechta s názvem *Kniha proměn: Výklady k Ovidiovi*.² Autor v ní sebral a uspořádal několik svých dříve vydaných studií k Ovidiovým *Metamorfózám* a celý soubor doplnil dvěma dosud nepublikovanými texty na dané téma (oddíly IV a V, v českém překladu s. 167–286). Cíleně vybíral studie omezeně dostupné, některé z nich napsané původně francouzsky či latinsky (s. 7). K *Metamorfózám*, rozsáhlé latinské epické básni z přelomu letopočtu, kterou tvoří série více než 250 bájných příběhů s motivem fyzické proměny (*in nova fert animus mutatas dicere formas / corpora*, „z hloubi duše toužím vyprávět o tělech změněných do nových podob / tvarů“, Ovid. *met.* 1,1n.), má profesor von Albrecht niterný vztah už z doby svého studia. Věnoval se jim ve své disertační práci *Die Parenthese in Ovids Metamorphosen und ihre dichterische Funktion* (1959) a opakovaně se k nim vrací v přednáškách, překladech i odborných knihách. České vydání recenzované monografie vyšlo příznačně v roce 2023, kdy se profesor von Albrecht dožil úctyhodných devadesátin.³

Kniha je v originále uspořádána do šesti oddílů. Autor v nich postupuje od vztahu básníka k publiku a od tří hlavních témat *Metamorfóz*, podstatných pro koncepci i interpretaci díla, přes analýzu narativních technik, která v několika rovinách odkrývá vztah zvolené slovní zásoby, syntaxe i obraznosti k žánru, až k další recepci díla (ve vizuální, hudební i literární podobě). České vydání je o jeden oddíl rozšířeno: do samostatné sedmé části se přesunula — se svolením autora — první polovina třetího oddílu. Podle poznámky překladatele (s. 11, pozn. 14) vedla k této úpravě jak náročnost daných analytických kapitol vzhledem k nižší znalosti latiny v českém prostředí, tak jejich tematický přesah vně *Metamorfóz*.

1 Pokud není uvedeno jinak, je autorkou překladů z latiny autorka recenze.

2 *Das Buch der Verwandlungen: Ovid-Interpretationen*. Düsseldorf: Artemis & Winkler, 2000.

3 Pro úplnost dodávám, že recenzovanou monografii autor znovu upravil a vydal pod názvem *Ovids „Metamorphosen“: Texte, Themen, Illustrationen* (Heidelberg: Universitätsverlag Winter, 2014).

Při hodnocení předkládané publikace je nutné oddělit přínos původní práce Michaela von Albrechta a přínos jejího českého překladu. K němu bude soustředěna hlavní pozornost.

V přístupu Michaela von Albrechta na první pohled upoutá důsledná ukotvenost v originálním textu a také mimořádná šíře záběru, s jakým text zkoumá. Jeho analýzy jsou přitom srozumitelné a čtivé. A především, k *Metamorfózám* přistupuje von Albrecht jako k celku, promýšlí řazení jednotlivých příběhů a rozbořem jejich různých formálních i obsahových aspektů prokazuje záměrnou symetrickou kompozici, v níž konkrétní mýty svým umístěním, dějovou linkou, rolí postav i typem proměny sdělují podstatné informace ke své interpretaci i k interpretaci celého epického souboru. K první demonstraci tohoto plánu volí — v návaznosti na Ovidiovu sebe prezentaci jako básníka lásek (viz výše) — Venuši a s ní spojená božstva. Dokládá, že Ovidiova charakteristika struktury eposu jako „tříkrát pět svitků“ (*ter quinque volumina*, Ovid. *trist.* 1,1,117–122 a 3,14,19⁴) není jen hravým popisem vnějšího členění eposu do patnácti knih, ale odráží básníkův hlubší záměr vykreslit osudy spojené s Venušíným konáním s narůstající intenzitou. V rámci jednotlivých pětic Venuše nejen vystupuje symetricky ve stejných částech a srovnatelných proměnách, ale její aktivita i status gradují až k velkolepé apoteóze Venušíných potomků Aenea (*met.* 14,605nn.) a poté Caesara (*met.* 15,844nn.), v níž se propojují bájně počátky římského impéria s jeho božskou budoucností. Von Albrecht přitom nepřehlédne ani Venušinu zranitelnost, opět Ovidiem ztrojenou (s. 58n.), a jen jakoby mimochodem ukáže Ovidiův hravý dialog s předchůdci, zde konkrétně s Vergiliem a pro mnohé překvapivě i s Tibullem (s. 64n.).

Detailní a velmi pozorné čtení přináší revizi vnímání Ovidiovy epiky jako odlehčené, až lehkomyšlné, i zjednodušeného obrazu Ovidia coby rozeného pěvce, zběha z dráhy profesionálního rétora, které se opírají o Ovidiovy proklamace (Ov. *trist.* 4,10,1: viz výše, a *ibid.* 4,10,26: *et quod temptabam scribere, versus erat*, „a cokoli jsem zkusil napsat, vyšel verš“) i soud Seneky staršího (Sen. *Rhet. contr.* 2,8–12). Von Albrecht postihuje velmi zvláštní — dosud opomíjenou — dynamiku mezi hudební a rétorickou formou v eposu (zejm. s. 127–139). Básník *Metamorfóz* podle něho už od prvního verše touží vyprávět (*dicere*), tj. tlumí „hudebně-lyrický moment“ (s. 122), aby umocnil závažnost obsahu svého eposu. Symbol Ovidiova přístupu i paralelu s básníkem samotným von Albrecht nachází v postavě bájněho pěvce Orfea (s. 89–109), jehož projev v podsvětí přesvědčivě analyzuje prostřednictvím rétorických kategorií.

Von Albrechtova analýza zasahuje na úroveň jednotlivých slov a hlásek, nevede však — a to považuji za největší přednost — k odvádění pozornosti od kontextového čtení Ovidiova díla. Naopak, každý detail je von Albrecht s to zasadit do celku a prokázat souvislost s Ovidiovým kompozičním plánem. A ucelenost jednotlivých argumentací nenarušuje ani fakt, že se v souboru původně samostatně publikovaných studií některá témata překrývají či opakují. Nakonec, autor se k původním vydáním studií hlásí vždy první poznámkou k dané kapitole (do českého překladu nepřevzato, viz dále) a komentuje také rozsah úprav i další literaturu na dané téma. A průběžně upozorňuje křížovými odkazy na vazby mezi kapitolami a tématy.

Za nejúčvatnější část této monografie osobně považuji čtvrtý oddíl (s. 169–252), ve kterém Michael von Albrecht vtahuje čtenáře do nitra grafických ilustrací v ang-

4 V pozn. 81 na s. 65 je v číselném odkazu drobná chyba, kterou zde opravuji.

lickém básnickém překladu *Metamorfóz* z roku 1717. Cílem tohoto oddílu je analyticky postihnout propracovanou strukturu Ovidiovy výstavby děje v jednotlivých knihách, již autoři grafik dokázali podle von Albrechta umně demonstrovat. Pokud se čtenář nechá von Albrechtem provázet po vykreslených výjevech a sleduje spolu s ním rozmístění a provázání, velikost i jas jednotlivých mýtů na ploše a dále pohledy a gesta jednotlivých postav, směr růstu stromů, svitu slunce či toku pramenů a další detaily, odkrývá pozoruhodnou dramaturgii eposu a důmyslnost Ovidiovy práce s publikem, kdy jeden příběh odkazuje k jinému a ve vzájemném spojení, a to nejen na úrovni jednotlivých knih, ale i mezi knihami navzájem, nabývá vedle původního i dalších, nových významů.

Je třeba přiznat, že v originálním německém vydání nedošlo k úplnému edičnímu sjednocení původních studií ve způsobu odkazování na další odbornou literaturu, citování latinských míst a jejich překládání. Vzhledem k tomu, že poznámkový aparát je v tomto vydání až za hlavním textem (s. 371–410), není to na první pohled patrné, ale ovlivňuje to způsob, jakým s knihou může pracovat čtenář, a bohužel se to zčásti propisuje také do českého překladu. Neústrojně působí poukazy na „nedávno“ publikované práce o Ovidiovi, když tyto vyšly v šedesátých či sedmdesátých letech 20. století. Přitom ale oceňuji, že je významná sekundární literatura aktualizována až do roku vydání.

V českém překladu je oproti německému originálu, jak už bylo uvedeno, mírně pozměněno pořadí jednotlivých kapitol. Poznámka překladatele k této úpravě prozrazuje strategii editorů překladu, jíž je ohled na širší okruh čtenářů „bez odborné přípravy“ (s. 11, pozn. 14). Tato strategie stojí i za řadou dalších edičních úprav originálního textu, které ovšem editoři nijak nekomentují.

Patrně ve snaze nepřehltnout čtenáře byly oproti originálu vypuštěny úvodní poznámky s odkazy na původní vydání jednotlivých kapitol monografie (a nejsou ani v závěrečném seznamu literatury, s. 401–404). Tato vypuštění spolu s přesunem poznámek z konce knihy na jednotlivé strany na několika místech přinesla chyby v odkazování, když editoři nerefletovali vzniklé posuny v pořadí poznámek.⁵ Citování sekundární literatury editoři oproti originálu sjednotili. S ohledem na možnou neznalost čtenáře byla do textu vhodně doplněna některá věcná vysvětlení (např. sfragis: s. 9, parenteze: s. 17, ornitogonie: s. 16), není ale zřejmé, co bylo měřítkem výběru. Na srovnatelné úrovni jsou totiž i další pojmy, jimž se vysvětlení nedostalo (např. synaloifé, kitharódie, ekfrasis aj.). Doplnující komentář by si zasloužili také málo známí antičtí autoři (např. Varro Attacinus). Nevyužita zůstala dále možnost vysvětlit antická „mluvící“ jména, u nichž je význam důležitý pro pochopení proměny.⁶ Konečně je třeba opravit doplnění, které vysvětluje vznik kultu tzv. Promlouvajícího hlasu (*Aius Loquens*). Překladatel opřel svou poznámku o Ciceronovo a Liviovo svědectví, bohužel však informaci zkrátil.⁷

5 Nejmarkantněji v druhém oddílu: vynechání první poznámky způsobilo chyby na s. 32n. v pozn. 5, 8 a 9 a v pozn. 31 na s. 43.

6 Arachné: pavouk; Kyknos: labuť; Filoméla: slavík; Kaineus: bájný Fénix (určitě s velkým „K“: srov. s. 226 — zde bych navrhla přeložit „Caeneus-Vogel“ „Kaineus už jako pták“) aj.

7 Viz pozn. 39 na s. 49. Poznámka kombinuje (bez uvedení) informace z Cic. *div.* 1,45,101 a 2,32,64 a Liv. 5,32. Poté, co Galové napadli Řím, protože Římané ignorovali varování

Nyní si dovolím obrátit pozornost od edičních úprav k obsahu překladu. Martin Pokorný přistoupil k překládání s veškerou zkušeností i umem a díky tomu je možné v české verzi sledovat úvahy Michaela von Albrechta se stejnou lehkostí jako v originále. Příjemně plynulý text ale zbytečně trpí absencí korektury klasickým filologem. Z té pramení série větších či menších pochybení.

Na s. 20 například von Albrecht hodnotí Ovidiovu hru s verši jeho předchůdců, zde konkrétně Catulla. V českém překladu je Ovidiem upravený verš popsán jako „zkrácený o synaloifé a spondej“ („um eine Synaloephe und einen Spondeus erleichtert“ v originále na s. 24). Pokud si však Catullův i Ovidiův verš dohledáme a srovnáme,⁸ zjistíme, že Ovidiův je o jednu slabiku delší. Ovidius zdánlivě drobnou výměnou slovesa odstranil elizi a současně nahradil už třetí spondej v Catullově verši (tučně: *multōptāvēre*) daktylem (*multae cupiēre*). Protože spondeje, zvláště pokud je jich více za sebou, působí těžce, výsledkem je odlehčený verš, jak také von Albrecht v originále napsal („erleichtert“). Záměr překladatele byl dobrý, chtěl usnadnit čtenáři porozumění této velmi minuciózní analýze, jeho realizace ale bohužel vedla k opaku. Typově podobné jsou některé další nepřesnosti, např. počestěné skloňování latinského názvu Menandrový komedie *Samia* (Σαμία, pozn. 56 na s. 143) či zkráceně přeložená informace o roli specifického druhu časové vedlejší věty se spojkou *cum* v dramatickém zvratu děje (s. 92).⁹ V některých případech se s překladatelem neshodují ve zvolené formulaci, jde ale spíše o sémantický odstín či oborový zvyk.¹⁰ Drobné překlady lze přičíst redakčnímu spěchu, i zde by však kontrola klasického filologa mohla jejich přítomnost omezit.¹¹

Překlad německého substantiva „Seher“ archaickým „zřec“ zajímavě ozvláštňuje profesní pojmenování Teirésia a dalších věstců. Předpokládám, že překladatel

tajemného božského hlasu kvůli nízkému původu jeho adresáta Caecidia, rozhodli se Římané usmířit hlas stavbou chrámového oltáře na místě, kde zazněl. Překladatel mylně píše, že oltář byl nazván „*ara aius locutius* či *ara saepta*“, takto ale být pojmenován nemohl (v latině by musel být genitiv *Aii Locutii*; přívlastek *saepta* je jen popisem oplocení). Chyba vznikla posunem významu zprávy Cicerona: *ara enim Aio Loquenti, quam saeptam videmus, ... consecrata est* (Cic. *div.* 1,54, 101: „Promlouvajícimu Aiovi / hlasu byl zasvěcen oltář, který dnes vidíme obehnaný plotem“).

8 Cat. 62,42: *multi illum pueri, multae optavere puellae*; Ovid. *met.* 3,353: *multi illum iuvenes, multae cupiere puellae*. Tučně jsou vyznačeny přízvukně slabiky, škrtnutí ukazují stažení — elizi.

9 Název komedie má zavedený český překlad *Dívka ze Samu*.

Cum inversum, „zatímco, když (tu náhle)“, je zavedené pojmenování typu spojky, nikoli uvození věty v daném Vergiliově verši. Místo by tedy mělo být přeloženo: „Zvrat je uvozen větou se spojkou typu *cum inversum*.“

10 Na s. 20 bych upřednostnila neutrálnější výraz „vedení“ čtenáře, případně „provázení“ v názvu podkapitoly (oproti „navádění“, něm. „Lenkung“). Na s. 24 bych upravila formulaci „přirovnání může působit retardačně“ představitelnějším „přirovnání může přinést okamžik zpomalení“. „Nástroj podobný šalmaji“ je jistě „druh šalmaje“ (s. 175).

11 Opravuji: s. 39: *met.* 9,433n.; s. 136: *carmina*; s. 52, pozn. 47: „ji“; s. 91: „neviděla“ (jde o Eurydíké, nikoli Orfeu), s. 135, pozn. 33: „druhému“, s. 140, pozn. 51: „Voulikh“; s. 150, pozn. 66: „Ennius“. Jako chyba vyznívá rodová nesourodost v přívlastkovém „latinsko-českém“ spojení: „krutý“ *fata* (s. 93), „politická“ *labor* (s. 264).

se k němu uchýlil, aby podtrhl souvislost s nazíráním budoucnosti (německým „sehen“). Bližší pohled do originálního textu ale ukazuje, že von Albrecht výraz používá jako bezpříznakový ekvivalent k „Prophet“ či „Sprecher“ (ekvivalence je nejlépe patrná na s. 159 originálního textu, v české verzi s. 129) a současně jako variantu překladu latinského slova *vates*, česky „věštec“. Etymologická souvislost latinského výrazu s mluvením stejně jako českého s viděním dává podpůrný argument pro obvyklý a stylově neutrální překlad pomocí jmenovaného výrazu věštec (eventuálně prorok).

Snahou o zaujetí mohl být veden překlad několika božských epitet. Nezvyklé, ale nápadité je Jovovo epiteton „Hromotřas“ (běžně Hromovládce, lat. *Tonans*). Naopak nesrozumitelná jsou zástupná epiteta „předmyslitel“ a „pomyslitel“, patrně neologismy, v pozn. 5 na s. 186. Von Albrecht zde přeložil jméno Prométhea, Deukaliónova otce, přívlastkem „Vordenker“, a Epiméthea, otce Pyrrhy, přívlastkem „Nachdenker“.¹² Zatímco však v němčině přinejmenším slovo „Vordenker“ existuje, a proto lze druhý výraz „Nachdenker“ pochopit analogicky, český čtenář hledá souvislost s jejich bájnými titánskými nositeli jen obtížně.

Samostatnou kategorií jsou převody von Albrechtových překladů citovaných latinských veršů či jednotlivých slov a sousloví. Překladatel deklaruje ve vztahu k latině kombinování oficiálních i vlastních překladů podle kontextu (s. 406). Respekt k autoritě autora ho však nejčastěji vede k co nejpřesnějšímu překladu von Albrechtových překladů bez ohledu na latinu, což může posouvat významy (např. *inamabilis* „nepřátelský“, s. 92; *veniebat* „stoupala“, *ibid.*; *immemor* „mimoděk“, s. 93; *pressantem* a *volentem* „vztahoval se k ní a chtěl mnohé říci“, *ibid.*). Systematické rozlišování mezi von Albrechtovými překlady, oficiálními českými překlady a překlady různě upravenými překladatelem monografie by čtenáři v pochopení těchto posunů dalo záchytný bod.

Obdobně uvolněný je zápis antických jmen. Překladatel se rozhodl postupovat v souladu „s převládajícími dnešními zvyklostmi“ (s. 405), což limituje možnost systemizace. Např. u jmen s koncovkou „-é“ volí překladatel počestěné skloňování s cílem omezit množství nesklonných tvarů, část jmen však z tohoto pravidla kvůli zvyklosti vyjme.¹³ Proměnlivé je také rozhodování mezi řeckými a latinskými variantami jmen.¹⁴

Jako dovětek k mnohovýznamovosti úvah Michaela von Albrechta i možnostem jejich předání českému čtenáři bych chtěla zmínit dva interpretačně obtížné momenty. Velkou hádanku může pro čtenáře představovat podkapitola „*Fert animus* — „mám chuť?““ (s. 131–134). Von Albrecht v ní polemizuje s interpretací slovního spojení *fert animus* v prvním verši *Metamorfóz* jako odlehčeného vyjádření vůle. Ani pro německého čtenáře není název podkapitoly ihned zřejmý (to je také pravděpodobně autorův záměr), na rozdíl od čtenáře českého si ale může vzpomenout na nejčastěji vydávaný básnický překlad Reinharda Suchiera, který začíná slovy: „Lust wird rege zum Sang...“. A pokud si dohledá Klotzovo heslo *animus* ve slovníku *Thesaurus Linguae*

12 Lat. *Promethides*: „syn Prométhea“, a *Epimethis*: „dcera Epiméthea“.

13 Arachné, Dafné aj., překladatelův výčet výjimek na s. 406 není úplný.

14 U „hlavních božstev“ dostává přednost latinská varianta, ale ne vždy (Persefona zůstává počestěně řecky). U Asklépia je v českém úzu běžnější varianta řecká, překladatelem upřednostněný Aeskulap zní archaicky (byť v souladu s von Albrechtovým „Aesculap“).

Latinae,¹⁵ podstatu polemiky pochopí a von Albrechtovu odůvodněnou revizi, ukotvenou důsledně žánrově, ocení. Kontext českého čtenáře je jiný. Měl-li štěstí, mohl sice *Metamorfózy* v rámci středoškolského vzdělání poznat, jejich český překlad ale ani v jedné verzi s „chutí“ nepracuje. Ferdinand Stiebitz překládá „mě zpívati pudí nadšený duch“ (mimochodem, jeho překlad je ve shodě s von Albrechtovou argumentací), Ivan Bureš uvozuje epos jednoduchým „vyprávět hodlám“ a Dana Svobodová zajímavě významově posunutým „vábí mě velký cíl“. Domnívám se proto, že k této kapitole měla být připojena v české verzi vysvětlující poznámka k překladům i rozdílu mezi nimi, protože bez ní čtenář není schopen argumentaci zužitkovat.

Za poznámku překladatele by stála konečně i volba malého písmena „p“ v českém názvu von Albrechtovy monografie. V němčině totiž není možné poznat, zda jde o *Proměny* či „proměny“ a von Albrecht v názvu ponechává prostor pro oba významy. V knize sice používá, pokud má na mysli Ovidiovo dílo, germanizovaný latinský název „Metamorphosen“, ale současně pro odlišení často dá u proměny s malým „p“ přednost výrazu „Wandlung“. A pokud vezmeme v úvahu to, že když se název *Metamorfózy* v němčině překládá, používá se právě výrazu „Verwandlungen“ (jak odhalí letmé nahlédnutí do některého z německých knihovnických katalogů), je zřejmé, že název monografie je záměrným dvojsmyslem.

Na závěr chci znovu zdůraznit, že nebylo v moci překladatele zhodit se tohoto velmi komplexního a mnohvrstevnatého textu bez opory v klasickém filologovi lépe, a chci mu poděkovat za to, že tuto opravdu skvělou monografii českému čtenáři zpřístupnil, a také za to, že přesvědčivě vystihl styl úžasné osobnosti jejího autora.

15 Odkaz na *TLL* viz pozn. 16, s. 131. Jde o třetí význam slova: *concupiscendi facultas, voluntas*: „touha, vůle“, přičemž ale je třeba podotknout, že význam vychází z kontextu a v naprosté většině uvedených dokladů tohoto třetího významu je slovo *animus* ještě doplněno právě nějakým volným výrazem: *volens*: „toužící“, *cupido animi*: „touha duše“, *libido animi* apod., tj. samotné spojení *fert animus* překlad volnými výrazy nutně neimplikuje.